

EMBEREK, GÉPEK, PARAGRAFUSOK

Ember és gép viszonyának ellentmondásai már a nagyipari termelésre való áttérés időszakában kidomborodtak; a tudományos-műszaki forradalom csak elmélyítette őket. De újabbakat is létrehozott, s ezzel már olyan veszélyeket szült, amelyeknek elhárítása — egyebek mellett — a jogtudomány tevékenyebb közreműködését is szükségessé teszi.

A társadalmi felépítmény egyik lényeges és fontos eleme, a jog nem szigetelődhetett el a tudományos-műszaki forradalom hatásától, hiszen tükrözi a gazdasági alapon végbement változásokat, s vissza is kell hatnia rájuk. A jog nemcsak „kárát látja“ a forradalomnak: hiszen a műszaki civilizáció teremtette nagy teljesítményű eszközök egyben lényegesen megkönnyítik a jogtudomány, jogalkotás és jogalkalmazás számára szükséges, egyre nagyobb mennyiségű információk tárolását és visszakeresését is. És ez nem kevés! Ez is lehetőséget teremt arra, hogy a jogi szabályozás hatékonyabban vegye ki a részét az úgynevezett „modern veszélyek“ elleni küzdelemből, általában a műszaki fejlődés következtében felmerült új problémák megoldásából.

A gazdasági alap és a társadalmi élet fejlődése a jogalkotási tevékenység felgyorsulásához vezetett, ennek következtében (világviszonylatban is) egyre több jogszabály van érvényben; ezek ismerete, nyilvántartása és helyes alkalmazása a hagyományos eszközökkel és módszerekkel napjainkban már úgyszólván elképzelhetetlen. Az elméleti jogász, a jogalkotó és a jogalkalmazó számára elengedhetetlen a jogszabályok új alapokon való megszerezése, pontos nyilvántartásuk és gyors visszakeresésük biztosítása.

E szükségszerűségéből következően már 1949-től kísérletek történtek arra, hogy elektronikus számítógépeket alkalmazzanak a jogi munka különböző területein. Arra, hogy ez a törekvés milyen gondos és körültekintő elméleti megalapozást kíván, jellemző, hogy a regensburgi egyetem összeállította bibliográfiai anyagban 6000 olyan könyv és tanulmány címe szerepel, amely a számítógépeknek a jogban való alkalmazására vonatkozik. Kibernetika és jog együttes alkalmazhatóságának a kutatása új határtudományt szült (jurimetria, lawtomatic, jus kibernetika stb.). A „jurimetria“ legfontosabb feladatai közé sorolható a jogi adatok használhatóbb tárolásának a megoldása és új jogrendszeri modellek megalkotásának lehetővé tétele.

A jogi adattárolás problematikája először a bírói gyakorlaton alapuló angolszász jogrendszerben vetődött fel, hiszen — amellett, hogy a műszaki kutatások Amerikában voltak a legfejlettebbek — a jogásznak ott van szüksége a legtöbb adatra is. Az Egyesült Államokban jelenleg több mint 22 000 kötetnyi bírói gyakorlatot használnak fel, és ez a „tömeg“ az utóbbi időben ugrásszerűen nő.

Nyilvánvaló, hogy az írott szabályok alkalmazásán alapuló szocialista jogrendszerünkben a jogi információk tárolása nem ilyen értelemben

tevődik fel, de — a gyors ütemű gazdasági és társadalmi fejlődés következményeként — egyre több új jogszabályt alkotnak, egyre nagyobb az érvényben levők tömege, s a jogásztól elvárják, hogy ne csak ismerje, hanem helyesen is értelmezze őket. A kérdést csak bonyolítja, hogy a törvényhozási technika nálunk hosszú ideig lemaradt a rohanó élet követelményei mögött, és emiatt is egymásnak ellentmondó vagy túlhaladott jogszabályok vannak érvényben (viszont nem szabályoztak számos új társadalmi viszonyt). Ez utóbbi jelenség felszámolására párt- és államvezetésünk egész sor intézkedést foganatosított, amelyek közül a jogszabályok hierarchiájának szigorú betartására és a Törvényelőkészítő Tanács megalakítására hivatkozom. (A kérdést Tudor Drăganu professzornak a *Korunk* 1972. 10. számában megjelent tanulmánya elemzi.)

Amikor körvonalazódott annak a reális lehetősége, hogy a számítógépeket a jogalkalmazásban is felhasználják, egyesek — a tudományos-műszaki forradalom gyermekbetegségébe esve — úgy képzelték: pusztán műszaki problémáról van szó. Miután kigyógyultak a műszaki alkotások fetisizálásából, a jogtudományban is kialakult az az egyöntetű vélemény, hogy a gép *nem* helyettesítheti az embert, hanem ezen a területen is egyszerű munkaeszközzé kell válnia; sem a közeli, sem a távolabbi jövőben nem képzelhetők el gombnyomásra ítélező „okos gépek“. A szocialista humanizmus követelményeinek megfelelően az absztrakt jogszabályok mindig az összes személyi körülmények messzemenő figyelembevételével alkalmazandók a konkrét, egyedi ügyekre.

A jogi normák viszonylag könnyen feldolgozhatók ugyan kibernetikailag, de ehhez tartalmuk és szerkezetük mélyreható logikai elemzése és a kibernetika „nyelvű“ velő lefordításuk szükséges. Ugyanakkor, ha ezek a műveletek elérik a megfelelő általánosítás szintjét, hozzájárulhatnak magának a kibernetika elméletének gazdagításához is.

Elsősorban a szocialista jogtudományra hárul annak vizsgálata, hogy a modern technikai eszközök széles körű alkalmazása milyen következményekkel járhat, hogy így is elő lehessen mozdítani a szocialista állam és polgárai kapcsolatában mindenfajta negatív jelenség megelőzését vagy leküzdését. A feladat nem elhanyagolható: a műszaki eszközök és felszerelések terjedése és tökéletesedése a szocialista társadalom körülményei között is magában rejti bizonyos technokratikus szemlélet elterjedésének és a technokraták politikai és társadalmi súlya indokolatlan növekedésének, az állam és a társadalom kapcsolata elszemélytelenítésének veszélyét. E reális veszély felismerése nem válthat ki a jogtudomány műszaki haladásával szemben tartózkodást, ellenállást: a fejlődés forradalmi eredményeinek felismerése nem jelenti az ember személyiségének védelmére szolgáló kipróbált jogintézmények lebecsülését.

A korszerű gépek a jogi dokumentációs, nyilvántartási és tájékoztatósi feladatok teljesítésének megkönnyítésére valók; a különféle adatok kikeresése nagy tömegű anyagból gépi úton gyorsabb és megbízhatóbb, mint „kézműves“ módszerekkel; a kibernetikai gépek ezenkívül az információk logikai rendszerezésére is alkalmasak. Felhasználásukhoz azonban az információk (jogszabályok, bírói gyakorlat, elméleti munkák) számokkal való kódolására van szükség.

A gépek természetesen nemcsak a jogi dokumentáció nyilvántartására, hanem más adatok tárolására is felhasználhatók. Sikerral kísérle-

teznek az állampolgárok egységes nyilvántartási rendszerének megalkotásával és gépesítésével. Minden személy azonossági számot kap, amely lehetővé teszi a rá vonatkozó információk gépi tárolását és visszakeresését. Az ilyen nyilvántartások „felfektetések” további *jogi garanciákkal* biztosítandók a szabadságjogok és az emberi méltóság védelme. Jogszabályban kell szigorúan meghatározni azoknak a hatóságoknak a körét, amelyek az összes adatokat felhasználhatják (és ez a kör a lehető legszűkebb legyen), illetve rögzíteni kell, hogy melyik állami szerv milyen adatokhoz férhet hozzá.

Ugyanakkor az állampolgár számára biztosítani kell annak lehetőségét, hogy megismerhesse a róla tárolt összes adatokat és kérhesse módosításukat. Bármilyen tökéletes is egy gép, a hibalehetőségeket nem lehet teljesen kizárni, és megengedhetetlen, hogy az állampolgárok sorsát befolyásoló döntéseket a kibernetikai gépben keletkezett esetleges rövidzárlat vagy más műszaki hiba befolyásolhassa.

*

A tudományos-műszaki forradalom negatív következményeinek megelőzése és elhárítása a jogtudományban is előtérbe helyezte ember és természet viszonyát. Bár a természetvédelem mindenekelőtt műszaki kérdéseket vet fel, a jogra fontos szerep hárul ezen a téren is, mivel mind az állampolgárokkal, mind a vállalatokkal szemben szükség van a kényszer alkalmazásának lehetőségére ahhoz, hogy tiszteletben tartsák a környezetvédelmi intézkedéseket, illetve felszereljék a gyakran elég költséges berendezéseket.

A környezetvédelemre vonatkozó jogszabályokat biológiai, gazdasági és társadalmi megfontolások alapján alkotják meg, ez az a terület tehát, amelyen a jognak szorosan együtt kell működnie a természettudományokkal. (A környezetvédelem egyetlen jogágnak sem kizárólagos feladata: megvalósítása előmozdításában a büntetőjog, az államigazgatási, a polgári jog és más jogágak egyaránt részt vesznek.) Más területekhez hasonlóan, a környezetvédelmi szabályoknak is kettős céljuk van: egyrészt (és elsősorban) a megelőzés, másrészt a megtorlás alkalmazása, ha a szennyeződés már bekövetkezett, konkrét kár keletkezett.

A szennyezés elleni harc végső célja az ember védelme. Az „embercentrikus” jellegből kiindulva jutottak egyes szerzők arra a következtetésre, hogy a természeti környezet olyan mérvű tisztaságához való jog, amely az ember biológiai létéhez és egészségéhez szükséges, végeredményben az élethez és testi épséghez való *alkotmányos alapjog biztosítéka*, és mint ilyen kiemelkedő helyet foglal el az állampolgárok jogai között.

Bár az utóbbi években hazánkban jelentős környezetvédelmi szabályokat fogadtak el, és a nemzetközi összefogás is egyre határozottabban körvonalazódik, el kell ismernünk, hogy a jog mind a szabályozás, mind a meglévő normák hatékony alkalmazása tekintetében lemaradt a követelmények mögött, és mulasztásait rövid időn belül pótolnia kell. A hatékony környezetvédelem megköveteli, hogy a jog és a természettudományok együttműködésének új formáit és módjait dolgozzák ki a bioszféra védelmében.

*

Ember és gép (egyben tehát jogtudomány és egzakt tudományok) viszonyában új kérdéseket vetett fel — többek között — a repüléstechnika fejlődése, s ezek — ugyancsak többek között — szükségessé tették a kártérítési felelősség új értékelését és szabályozását. A hangsebesség elérésekor keletkező úgynevezett „bang“ a legkülönbözőbb károkat okozhatja (betörnek az épületek ablakai, megrepednek a falak, a légnyomás és a zaj fiziológiai és lélektani károsodásokat okoz az emberi szervezetben). Tekintve, hogy a hangnál gyorsabb repülőgépeket belátható időn belül a polgári légiforgalomban is egyre inkább használják majd, az 1970-ben Pescarában megrendezett nemzetközi összehasonlító jogi kongresszuson felmérték a különböző országokban a szuperszonikus repülőök okozta károk megtérítése kérdésében folyó kutatások eredményeit és számba vették a tennivalókat.

A repülőgépek okozta károk megtérítését sok ország jogrendszere szabályozza, és számos nemzetközi szerződés is hozzájárul a többé-kevésbé egységes rendezéshez. A szuperszonikus repülés olyan kérdéseket is felvet, amelyeknek a megoldása meghaladja a hagyományos jogelvek kereteit. Más közlekedési eszközök csak abban az esetben okoznak kárt, ha figyelmen kívül vezetik, illetve nem tartják karban őket. A szuperszonikus repülőgép „bang“-ja azonban az óránkénti 1 230 km-es sebesség elérésekor objektív törvénytörésként következik be. A károkozás veszélye a gépek leggondosabb, rendeltetészerű használata mellett is fennáll. Lemondani e leggyorsabb közlekedési és szállítási eszközök használatáról, vagy beletörődni az elkerülhetetlenbe és a véletlenre bízni, ki viselje a károkat — e két véglet között kell a jogtudománynak a helyes utat megtalálnia.

Egyesek javasolták: nemzetközileg szabályozzák, hogy a hangsebességet csak lakatlan területek, illetve a tenger fölött lehessen túlhaladni. Egy ilyen értelmű egyezmény azonban nehezen valósítható meg (különös tekintettel a katonai repülőgépekre), s amúgy is csak valamelyes javulást eredményezhetne, hiszen alkalmilag a tengeren, illetve az egyébként lakatlan területeken is tartózkodhatnak emberek, tehát ott is keletkezhetnek anyagi és más természetű károk. Legcélravezetőbbnek látszik az a megoldás, hogy a hangsebesség túlhaladását csak bizonyos magasság fölött engedélyezzék, és így megelőzzék legalább a légnyomás okozta károkat. Jóllehet egy ilyen értelmű nemzetközi szabályozás elhárítaná a legfőbb veszélyt, nem oldaná meg a zajártalom kérdését. Ez utóbbi megelőzése érdekében egyes nagyforgalmú repülőtereken csak olyan gépeket engednek leszállni, amelyek hajtóművének zaja nem haladja meg a 112—120 decibel szintet.

A jelenlegi műszaki adottságok mellett tehát csökkenteni lehet a szuperszonikus repülőgépek okozta károk veszélyét, de nem lehet őket teljesen megelőzni. Felvetődik a kérdés, méltányos-e, hogy a szuperszonikus gépek okozta károkat csak egyesek viseljék (esetleg olyanok, akik az előnyökből csupán közvetve részesülnek), holott a szuperszonikus repülés ösztársadalmi érdeket is szolgál. A válasz nyilvánvalóan csak határozott *nem* lehet, még akkor is, ha ez egyben feltételezi a kártérítési felelősség klasszikus elveinek átértékelését.

A kártérítési felelősség alapja a vétkesség. Szocialista jogrendszerünk humanizmusa viszont megköveteli, hogy a szuperszonikus repülések ese-

tében az objektív — vétkességtől független — felelősség rendszerét vesszük be. Egy ilyen felelősségi rendszer teljes mértékben a realitásokra épül, és megfelel a szocialista méltányosság elvének.

A kárt okozó repülőgép azonosítása nem könnyű feladat (bizonyos esetekben a kárt hosszabb idő alatt felhalmozódott hatások idézik elő). A szocialista rendszer feltételei között ez a kérdés lényegesen leegyszerűsödik, hiszen egyelőre az összes repülőgépek állami tulajdonban vannak, és legfeljebb az lehet vitás, hogy a károkozó gép a fegyveres erőök vagy a polgári légiforgalom céljait szolgálta-e.

Jogi szempontból hasonló problémákat vet fel sok egyéb tudományos-műszaki újítás mellett az atomenergia felhasználása is. Esetünkben nem a tömegpusztító fegyverekről van szó, hanem arról, hogy még az atomenergia békés felhasználása esetén — a legmesszebbmenő gondosság és elővigyázatosság közepette is — fennáll a radioaktív szennyezés veszélye. Tekintve, hogy az atomenergia felhasználása osztársadalmi érdek, az egész társadalmi közösségnek részt kell vállalnia a balesetek megelőzésére fordítandó költségekből, és hozzá kell járulnia az okozott károk megtérítéséhez.

Mivel a szennyeződés több állam területére kihathat, a kártérítés felelősségét a nemzetközi jog eszközeivel kellene rendezni. Ilyen irányú kísérletek és lépések már történtek ugyan, de egyelőre nem sikerült átfogóbb egyezményt kötni. Ennek ellenére a nemzetközi megoldásnak van reális lehetősége, mert a hasadóanyagok a magántulajdont még olyan feltétlenül támogató országokban is, mint az Amerikai Egyesült Államok, állami tulajdonban vannak.

A modern technika okozta károk megtérítése csak szükségmegoldás, hiszen vannak értékek, amelyeket pénzben nemcsak megváltani, de kifejezni sem lehet, sőt a kérdés ilyen felvetése önmagában is embertelen, természetellenes és néha visszatartó. A megoldás a műszaki eszközök minden veszélyt kizáró tökéletesítése, a jog szerepe pedig távolabbi perspektívában az, hogy megtiltsa az emberre veszélyes technika alkalmazását (vagy legalábbis tömeges alkalmazását).

A műszaki fejlődés, az új gépek és technológiák a termelőmunkában közvetlen veszélyt jelenthetnek az ember számára. S talán éppen a munkabalesetek megelőzése, a munkavédelem jogi szabályozása terén születtek a legkézzelfoghatóbb eredmények.

Figyelemreméltó, ahogy a munkavédelem területén a technika és a jog, a műszaki normák és a jogszabályok kölcsönhatását megoldották. Műszaki előírások, általános jellegű tilalmak és kötelezettségek, eljárási szabályok és jogi szankciók egyetlen harmonikus rendszert alkotnak, amelynek gyakorlati eredményeként az iparosítás, az egyre több gép és felszerelés üzembe helyezése nem a munkabalesetek arányos növekedéséhez, hanem ellenkezőleg, számuk csökkentéséhez vezetett.

*

Az emberiségnek mind nagyobb hányada lakik nagyvárosokban vagy ezek közvetlen környékén. A városiasodás építészeti, urbanisztikai, gazdasági, szociológiai és más problémáiról könyvtárakat megtöltő munkákat írtak. Az útkeresés időszakát éljük, és bár biztató eredmények

vannak, nem állíthatjuk, hogy megszülettek volna a mindenben legmegfelelőbb megoldások. Ezeket kidolgozni nehezebb, hiszen az urbanisztikai problémák megoldásakor fel lehet és fel kell használni ugyan a nemzetközi tapasztalatokat, de ugyanakkor messzemenően figyelembe kell venni az egyes országok különböző adottságait, a nemzeti hagyományokat. Az urbanizálódás során közösségi és egyéni érdekek is ellentétbe kerülhetnek egymással, és ezeket az ellentéteket ugyancsak jogi eszközökkel kell megoldani.

Ezeket az ellentéteket a jog segítségével (a közösségi és egyéni érdekek viszonyának dogmatikus értelmezése alapján) úgy is meg lehetne oldani, hogy az egyéni érdekeket jogi kényszer alkalmazásával minden további nélkül alárendelik a közösségieknek. Bármennyire problémamentesnek tűnjék is egyesek szemében, az ilyen „megoldás” összeférhetetlen a szocialista humanizmus eszméjével. Az új ipartelepek, lakónegyedek építéséhez például gyakran elkerülhetetlen a kisebb, személyi tulajdonban levő épületek lebontása. Csakhogy ilyen esetekben nem a kisajátítók kisajátításáról van szó, hanem munkával szerzett vagyoni állami tulajdonba vételéről.

Szocialista alkotmányunk leszögezi, hogy „földterületeket és épületeket csak közérdekű munkák számára és méltányos kártérítés fizetésével lehet kisajátítani”. Emellett a kisajátítandó és lebontásra ítélt házakban lakó családoknak a helyi szervek kötelesek megfelelő lakást biztosítani, és minden intézkedést meg kell tenniük, hogy az állampolgárok egyéni érdekeit tiszteletben tartsák és óvják.

*

A fentiekben a jogtudomány néhány új, a tudományos-műszaki forradalommal összefüggő problémáját és feladatát próbáltam felvázolni — korántsem a teljesség igényével, inkább ízelítőül. Nyilvánvaló, hogy a tengerfenék ásványi kincseinek tulajdonjoga kérdéséről a „lombikbik” előállításának problémáig, a humángenetika fejlődéséből következő lehetőségeikig szinte összeszámálhatatlan mennyiségben merülnek fel emberi, erkölcsi és jogi kérdések is — mintegy biztosítékul annak, hogy a jogtudomány sem ülhet „ölbetett kézzel” a szellemiek minden más területén zajló forradalom korában.

Árkossy István rajza